

శ్రీమహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయభావసంగ్రహః

యోఽగ్రేఽభూద్విశ్వగర్భః సుఖనిధిరమితైః వాసుదేవాదిరూపైః
క్రీడన్ దేవైరజాద్యైః అగణితసుగుణౌ నిత్యనీచోచ్ఛభాపైః ।
వేదైర్వేద్యోఽస్తదోషోఽప్యసురజనమనో మోహయన్ మర్త్యవృత్త్యా
భక్తానాం ముక్తిదాతా ద్విషదసుఖకరః పాతు సోఽస్మాన్ రమేశః ।౧।

సద్గుంధానాం సమూహా జగతి విలుళితే యేన తద్భావముచైః
వక్తుం మధ్యో నియుక్తో వ్యధిత సువచసామృద్ధృతిం భారతస్య ।
వేదోత్కృష్టస్య విష్ణోః పరమపురూషతాం తారతమ్యం సురాణామ్
వాయోర్జ్జ్వోత్తమత్వాదికమపి వదతాం వ్యాసమిడే తమీశమ్ ।౨।

ఆదౌ రూపచతుష్టయీం సృజతి యో దేవాన్ పురానుక్రమాత్
బ్రహ్మాండం పురమబ్జజాదివిబుధాన్ సృష్ట్వ హరత్యంతతః ।
సృష్టా పూర్వవదస్య సర్వజగతో మత్స్యాదిరూపైర్భవన్
రామోఽభూదనుజాన్వితౌ దశరథాత్ పాయాత్ స నః శ్రీపతిః ।౩।

యద్వృద్ధిర్జనమోహినీ ముదమితా యద్దర్శనాత్సజ్జనాః
యేనర్షిప్రియకారిణా నిశిచరీహంతా క్రతూ రక్షితః ।
యోఽహల్యాం సపతిం వ్యధాత్ హరథనుర్భన్క్వాఽవహజ్జానకీమ్
జితా వర్తమని భార్గవస్య నగరీం రామో గతోఽవ్యాత్స మామ్ ।౪।

త్యక్త్వా రాజ్యమితో వనం వచనతో మాతుశ్చ కాకాక్షిగమ్
దైత్యం వ్యస్య వికర్ణఘోణఖచరీబన్ధూన్ ఖరాదీన్ ఖలాన్ ।

మారీచం చ నిహత్య రావణహృతాం సీతాం విచిన్వన్నివ
ప్రాప్తో వాయుసుతేన సూర్యజయుజా రామోఽవతాద్వన్దితః |౫|

సుగ్రీవేన సఖిత్వమాప్య శపథం కృత్వా వధే వాలినః
తాలాన్ సప్తవిభిద్య వాలినిధనం కృత్వా స్వరాజ్యే స్థితమ్ |
మర్తాణ్డిం చ విధాయ మారుతియుజా యామ్యాం దిశం గచ్ఛతా
సీతస్వేషణమిచ్ఛతాబ్ధితరణే రమోఽవతాత్ సంస్తుతః |౬|

యస్య శ్రీహనుమాననుగ్రహబలాత్ తీర్ణామ్బుధిః లీలయా
లన్కాం ప్రాప్య నిశామ్య రామదయితాం భన్కాం వనం రాక్షసాన్ |
అక్షాదీన్ వినిహత్య వీక్ష్య దశకం దగ్ధ్వా పురీం తాం పునః
తీర్ణాబ్ధిః కపిభిర్యుతో యమనమత్తం రామచంద్రం భజే |౭|

సిన్ధుం దక్షిణమాగతో దశముఖభ్రాత్రిష్టదోఽబ్ధ్యర్థితో
బద్ధవా సేతుమవాప్య రాక్షసపురిం సైన్యైః కపినామ్ యుతః |
హత్వేన్ద్రాకరీరకర్ణాదశకాదీన్ రాక్షసాన్ జానకీం
ఆదాయాప్య పురీం స్వరాజ్యపదవీం ప్రాప్తోఽవతాద్రాఘవః |౮|

ప్రాప్తః సామ్రాజ్యలక్ష్మీం ప్రియతమభరతం యౌవరాజ్యోఽభిషిచ్య
స్వీయాన్ రక్షన్ సుతౌ ద్వౌ జనకదుహితరి ప్రాప్య యజ్ఞైర్యజన్ స్వమ్ |
సీతాహేతోర్విమోహ్యా క్షితిజదితిసుతానర్థితో దేవసన్తైః
సద్భిర్యుక్తో హనూమద్వరద ఉపగతః స్వం పదం పాతు రామః |౯|

క్షీరాబ్ధ్యన్మథనాదికాత్మచరితం దేవైగృణాద్భిః స్తుతః
సజ్జానాయ పరాశరాఖ్యమునినా యః సత్యవత్యామభూత్ |
వ్యాసత్వేన విధాయ వేదవివృతిం శాస్త్రాణి సర్వాణ్యపి
జ్ఞానమ్ సత్సు నిధాయ సద్గతకలిం నిఘ్నన్ స నోఽవ్యాధ్ధరిః |౧౦|

భూపా యత్ర పురూరవః ప్రభృతయో జాతా విధోరన్వయే
యద్వాద్యా భరతాదయః కురూముఖా భీష్మామ్బికేయాదయః |
భూభారక్షయకాన్క్విభిః సురవరైరభ్యర్థితః శ్రీపతిః
తత్రావిర్భవితుం సహమరవరైరిచ్ఛన్ హరిః పాతు మామ్ |౧౧|

దేవక్యాం వసుదేవతోఽగ్రజయుతౌ జాతౌ వ్రజం యో గతో
బాలాఘ్నిశకటాక్షహౌ స్వజననీమాన్యస్తృణావర్తహౌ |
యత్పూర్వం పరతశ్చ పాండుతనయా యత్సేవనం జజ్ఞిరే
కర్తుం ధర్మమరూద్వృషాశ్విన ఇమం నందాత్మజం నౌమి తమ్ |౧౨|

సమ్స్కరాన్ ప్రాప్య గర్గత్ బహుశిశుచరితైః ప్రీణాయన్ గోపగోపిః
వాత్సాన్ ధేనుశ్చ రక్షనహిపతిదమనో యః పపౌ కాననాగ్నిమ్ |
విప్రస్త్రీప్రీతికరీ ధృతధరణీధరో గోపికాభిర్నిశాసు
క్రీడన్ మల్లాంఘ్న కంసం న్యహనదుపగతోఽవ్యాత్స కృష్ణాఃపురీం స్వామ్ |౧౩|

పిత్రోర్బన్ధం నిరస్య క్షితిపతిమకరోదుగ్రసేనం గురోర్యః
పుత్రం ప్రాదాత్పరేతం యుధి విజితజరాసంధపూర్వారివర్గః |
పార్థాన్ పిత్రా విహీనానుపగతనగరాన్ యస్త్వజోఽపాద్విపద్భ్యః
నన్దాదీనుద్ధవోక్తయా గతవిరహశుచః కారయన్ సోఽవతాన్మామ్ |౧౪|

యస్మాత్ వ్యాసస్వరూపాదపి విదితసువిద్యా అవాపుః ప్రమోదమ్
పార్థా ద్రోణః సుతార్థం ప్రతిగతభృగుపో యన్నియత్యార్థకామః ।
తస్మాదాప్తోరువిద్యో ద్రుపదముపగతోఽనస్తకామోఽస్త్రవిద్యాః
శిష్యేభ్యః కౌరవేభ్యో రవిజనిరసనోఽదాత్సనోఽవ్యాన్మురారిః ।౧౫।

భూయస్త్వాగతమాహవే సహ జరాసంధం నృపైర్నితయే
జ్ఞాత్వా యస్సహజాన్వితోఽతిగహనం గోమంతమత్రాగతాత్ ।
తార్క్యైల్లబ్ధకిరీట ఉన్నత గిరేరాఘ్నత్య జిత్వా రిపూన్
హత్వా స్వీయసృగాలమాత్మనగరీం ప్రాప్తః స నోఽవ్యాధ్ధరిః ।౧౬।

భగ్నాశాన్ నృపతినరీన్ వ్యధిత యః స్వర్గాధిపాగ్ర్యాసనె
లగ్నో భీష్మకసత్కృతోఽథ యవనం జఘ్నే సతీమాత్మనః ।
నిఘ్నాం యోఽకృత రుక్మిణీం సమజయద్దుర్గార్విరుక్మ్యాదికాన్
విఘ్నం సత్రాజిదాత్మజాపతిరసౌ మే ఘ్నన్ భవేత్సర్వదా ।౧౭।

అస్త్రజ్ఞేష్వధికోఽర్జునోఽథ యదనుక్రోశేన భీమం వినా
సద్ధర్మే నిరతం దదౌ స్వగురవే బధ్వా నృపం ప్రార్షతమ్ ।
పుత్రై స ద్రుపదోఽపి వహ్నివిబుధాత్ స్త్రీరూపకం ప్రాప్తవాన్
ఇష్టాం ధర్మజ ఆప రాజ్యపదవీం స ప్రీయతాం మే హరిః ।౧౮।

యత్కారుణ్యబలేన పాండుతనయా నిస్తీర్య నానాపదో
భిక్షాన్నాశిన అగమాభ్యసనినో హత్వా బకం ద్రౌపదీమ్ ।
ఉద్వాహ్యఖిలభూపతీనపి రణే జిత్వాగతాః స్వాం పురీమ్
ఇంద్రప్రస్థపురేఽవసన్ కృతధరారక్షాః స నోఽవ్యాధ్ధరిః ।౧౯।

యః పార్థాన్ పరిపాలయన్ హరిపురే స్త్రీపుత్రసమ్పద్యుతాన్
సంహర్తా శతధన్వనోఽష్టమహిషీభర్తా సురార్షిస్తుతః ।
హత్వా భౌమమపాహరత్సురతరూం బహ్విరువాహాన్గనాః
ప్రాయచ్ఛద్ధరిసూనవే స్వసహజాం పాయాత్స నః కేశవః ॥౨౦॥

పార్థాన్ లబ్ధసభాన్ విధాయ మయతః ప్రాప్తః పురం స్వాం గతః
క్షేత్రం కౌరవమర్కపర్వణి పురీం సంప్రాప్య కర్తా క్రతోః ।
పాండూన్ ప్రాప్య జరాసుతే వినిహతే తైః కరయిత్వాఽధ్వరమ్
ప్రాప్తః స్వం పురమచ్యుతౌ విజయతే ద్యుతే జితైశ్చ స్మృతః ॥౨౧॥

పార్థాః యాతా అరణ్యం నిహతనిశిచరాః ప్రీణాయంతో ద్విజౌఘాన్
వార్తాం శ్రుత్వా స్వకీయాముపగతహరిణా మానితా సింధురాజమ్ ।
జిత్వా దుర్యోధనాదీన్ హరిహయపురుషవ్రాతబద్ధాన్విమోచ్య
ప్రాప్తా ధర్మప్రసాదం యమథ మధురిపుం తుష్టవృంతం ప్రపద్యే ॥౨౨॥

అన్యం వేషముపాగతాః పృథగితో గత్వా విరాటాలయమ్
తద్దేహస్థహరేర్నిషేవనపరా మల్లం తథా కీచకాన్ ।
హత్వా గోగ్రహణోద్యతానపి కురూన్ జిత్వా విరాటార్చితాః
పార్థాః స్వాంతికమాగతం యమజితం భేజుస్తమీడేఽచ్యుతమ్ ॥౨౩॥

యత్సమ్మత్యా పృషతతనుజప్రేషితబ్రాహ్మణోక్త్యా
రాజ్యం నాదాదనుజజనితస్యాంబికేయోఽర్జునస్య ।
యః సాహాయ్యం వ్యధిత నగరీం కౌరవాణామవాప్తః
స్వోక్తే కృష్ణాస్తదనభిమతేఽవాప్తపార్థః స నోఽవ్యాత్ ॥౨౪॥

సేనాం వీక్ష్వ రణోన్ముఖే కరుణాయ శస్త్రోజ్జితం ఫల్గునమ్
సద్గీతాముపదిశ్య కార్ముకధరం చక్రైశ్చ యః సారథిః ।
అన్యోన్యం కురుపాండవైశ్చ పృతనాం యోజనీఘనత్స్యందనాత్
యో భీష్మం నిరపాతయత్ సుతశరైః పాండోస్తమీడేఽచ్యుతమ్ ॥౨౫॥

ద్రోణే యుధ్యతి పాండవైర్వినిహతం ప్రాగ్జ్యోతిషం పార్థతః
కృత్వా తస్య సుతే హతే నిశి శివం నీత్వార్జునం సైంధవం ।
తద్దత్తాస్త్రబలాదజీఘనదతో ద్రోణే హతే ద్రౌపదేః
యో భీమం చ నిజాస్త్రనమ్రమకరోత్తం నౌమి నారాయణామ్ ॥౨౬॥

యత్సామర్థ్యబలేన సూర్యతనుజే పర్థేన యుద్ధే జితే
పశ్చాచ్ఛల్యమవాప్య సారథివరం ధర్మాత్మజం సాయకైః ।
శీర్ణాంగం కృతవత్యముం శిబిరగం పార్థం చ మృత్యోరపాత్
యః పార్థేన హతేఽర్కజే నృపనుతః పాయాత్స నః కేశవః ॥౨౭॥

శల్యే ధర్మసుతాద్ధతే కురుబలే పార్థైః సమస్తే హతే
భీమేనానుజసంయుతే వినిహతే దుర్యోధనే ద్రోణినా ।
సుప్తానాం నిధనే కృతే నిశి తతో ముక్త్వా విధేరస్త్రతః
పార్థాన్ రాజ్యమితాంశ్చ తత్సుతసుతం యోఽపాత్స నోఽవ్యాధ్ధరిః ॥౨౮॥

కృష్ణభ్యామపి భూసురైరృపసుతౌ రాజ్యేఽభిషిక్తో ద్విజైః
దగ్ధే నిందతి భిక్షుకే ఖలతరే స్వం విప్రతీసారతః ।
రాజ్యం త్యక్తుమథోద్యతో వచనతో యస్యాప్తభీష్మాత్తతః
శుశ్రావాఖిలధర్మనిర్ణయమదః కృష్ణాద్వయం ధీమహి ॥౨౯॥

స్మృత్వా యం ద్యుసరిత్సుతో వసురభూద్రాజా యదాశాసితో
నిర్దుఃఖోఽథ జుగోప ధర్మనిరతో జిత్వా స్వరాజ్యే కలిమ్ ।
యః పార్థం సమబోధయత్ మృతశిశుం యోఽజీవయత్పాండవైః
యో యజ్ఞమ్ సకారయత్ బహుధవైః ధ్యాయామి తం కేశవం ।౩౦।

యద్యుక్తాః పాండుపుత్రాః క్షీతిమథ జుగుపుః ధర్మరాజః త్వరావాన్
ధర్మే యత్ప్రీతయేఽభూత్ పవనజవచనైరాంబికెయం విరక్తమ్ ।
వ్యాసాత్మా యో వనస్థం త్వకృత నిజమనోఽభీష్టవంతం గతం స్వం
నాథం పార్థాః స్మరంతో ముముదురపి పదం యస్య కృష్ణాం తమీడే ।౩౧।

యో యష్టా విప్రశాపాద్యదుకులమవధీత్ అర్థితోఽగాత్ స్వలోకమ్
దేవైర్భైష్మ్యైద్యువేతౌ యదను నిజపదం పాండవా అప్యవాపుః ।
దైత్యా యద్దైవశతోఽంధే తమసి నిపతితా బుద్ధరూపోఽభవద్యః
కల్యాణాంతే కలేర్యః కుజననిధనకృత్ పాతు సోఽస్మాన్ ముకుందః ।౩౨।

ఇతి శ్రీమహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయాశాయసంగ్రహః ।

రాఘవేంద్రేణ యతినా కృతః సజ్జనసంవిదే॥